

Balcsók István,¹ Szarvák Tibor,² Tóth Dalma³ **Prekaritás és fiatalság – a magyar–román határ menti fiatalok munkaerőpiaci helyzete⁴**

Kivonat

Tanulmányunkban a vulnerabilitás kifejezést a román–magyar határ menti fiatalok munkavállalási szokásaihoz és lehetőségeihez mérten vizsgáljuk. Ilyen szempontból a célcsoport tagjai nem csupán magánéletükben, de a munkaerőpiacon is sérülékenyek. A problémakört a generációs sajátosságok figyelembevételével, valamint a román–magyar határ mentén élő fiatalok sajátos helyzetével (földrajzi, illetve társadalmi mobilitás) járjuk körbe. Ehhez egy tükörprojekt által megvalósult kvalitatív kutatás szolgált alapként, amelynek során fókuszcsoportos, illetve életútinterjúk adnak kiegészítést a helyzetfeltáráshoz.

Kit tekintünk „sérülékenynek”? Vagy kérdezhetnénk azt is, hogy ki tartja magát „sérülékenynek”? Fontosnak tartjuk kiemelni a szubjektív véleményeket, mivel kutatásunk célja azt is felmérni, hogy maguk a fiatalok mit gondolnak jelenlegi helyzetükről. Éppen ezért vizsgáljuk a létbizonytalanság perceptualizálását, illetve esetleges adaptációját, az egyéni és/vagy kollektív biztonság meglétét. Hipotézisünk szerint a lakhatás, az iskolai végzettség, az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés, valamint nem utolsósorban a foglalkoztatás olyan tényezők, amelyek felmérésével tágabb képet kaphatunk a célcsoport jelenlegi élethelyzetéről. A kutatás eddigi részeredményei alátámasztják, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg határ menti térségeiben élő fiatalok munkaerőpiaci helyzete – és ezáltal számos más területre is kiterjedő érülékenysége, akár kiszolgáltatottsága – az elmúlt évek gazdasági prosperitása ellenére is az átlagosnál sokkal kedvezőtlenebb képet mutat.

Kulcsszavak: vulnerabilitás, fiatalok, munkavállalási szokások

Abstract. Precariat and Youth – the Labor Market Situation of Youth from the Romanian-Hungarian Cross Border Region

In our study, we examine the term vulnerability in relation to the working habits and opportunities of Romanian-Hungarian cross-border youth. In this respect, target group members are vulnerable not only in their private lives but also in the labor market. We address the problem by taking into account the specificities of the generation and the specific situation (geographical and social mobility) of young people living along the Romanian-Hungarian border. The research was founded upon qualitative research carried out by a mirror project, in which focus group and career interviews are added to the situation exploration.

1 A szerző egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem. E-mail: balcsok.istvan@arts.unideb.hu.

2 A szerző egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem. E-mail: szarvak.tibor@arts.unideb.hu.

3 A szerző egyetemi hallgató, Debreceni Egyetem. E-mail: dalma.toth8@gmail.com.

4 A tanulmány az INTERREG V-A Románia–Magyarország 2014–2020 Program által finanszírozott HEY! – Helping the Employment of Youth in Satu Mare and Szabolcs-Szatmár-Bereg counties (ROHU-385) projekt eredményeire épül.

Who is considered „vulnerable”? Or could we also ask who considers themselves „vulnerable”? We consider it important to emphasize subjective opinions, as our research also aims to assess what young people themselves think of their current situation. Therefore, we examine the perceptualization and possible adaptation of insecurity, the existence of individual and / or collective security. According to our hypothesis, housing, education, access to health care and, last but not least, employment are factors that can provide a wider picture of the current situation of the target group. The partial results of the research so far confirm that the labor market situation of young people living in the border areas of Szabolcs-Szatmár-Bereg – and thus their vulnerability, even their exposability – extends to many other areas, despite the economic prosperity of recent years.

Keywords: vulnerability, youth, labor market, working habits

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Balcsók, István – Szarvák, Tibor – Tóth, Dalma (2019). Prekaritás és fiatalság – a magyar–román határ menti fiatalok munkaerőpiaci helyzete. *Erdélyi Társadalom*, 17(2), 105–127. <https://doi.org/10.17177/77171.233>

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

I. BEVEZETÉS

A munkavállalás témaköre minden időben és helyen fontos kérdéskör a társadalom és nem utolsósorban az egyén életének szervezésében. A munka mint kötelesség interiorizációja, valamint öfenntartási szerepe napjainkban is kiegészíti az identitást, meghatározó jellege, így annak funkciója is ahhoz hasonul. A munka az önkifejezés egyik eszköze, amely meghatározza az egyént, így az befolyásolja saját és környezete életét (Török, 2015).

Elemzésünkben a határ menti munkavállalás jellegzetességeit helyezzük a középpontba, amely életkor-specifikus megközelítés magától értetődővé teszi a más kohorszok munkavállalásának vizsgálatát is, azonban ebben a munkában erre nem vállalkozunk. A szűkebben vett téma kiegészül még a regionális tagolódás figyelembevételével, mivel kutatásunk helyszínét a magyar–román határ menti négy (Csengeri, Mátészalkai, Fehérgyarmati, illetve Nyírbátori) járás területe adja. Ennek értelmében a periférián élők munkavállalását az önértelmezés összefüggésében kívánjuk elemezni.

Számos kutatás született már a határmentiségről, valamint annak a munkavállalásra való hatásáról. Molnár Csilla tanulmányában például az osztrák–magyar határrégióban, azon belül is Sopronban végzett hasonló kutatást, mely számos kérdést és összehasonlítási pontot vet fel az elemzés szempontjából (Molnár, 2019). Egyrészt az ország Kelet és Nyugat között húzódó elmentében, másrészt a határ két oldalán létrejött munkaerőpiaci helyzet feltérképezésére buzdítja a társadalomkutatót.

2. KIÉ A JÖVŐ? NÉPESSÉGMEGTARTÓ KÉPESSÉG A HATÁR MENTÉN

Munkánk során fontos elméleti keretként szolgáltak a népességmegtartó képességre és annak fontosabb összetevőire vonatkozó különböző megközelítések. A kutatási terület kiválasztásakor fontos szempont volt, hogy a periférikus fekvés és az átlagtól jelentősen elmaradó társadalmi-gazdasági fejlettség következtében hagyományosan népességkibocsátónak számító térségben mérjük fel a hátrányos helyzetű fiatalok lakóhelyükről és jövőbeni lehetőségeikről alkotott elképzeléseit. Az érintett korosztályoké a jövő, döntéseik ugyanakkor hosszú távra meghatározzák a magyar–román határ menti településekét is – így nem mellékes kérdés, hogy mi az, ami ott-hon tarthatja őket, mint ahogy az sem, mennyire lesznek ők maguk „képességmegtartó népesség”.

A népességmegtartó képesség meglehetősen képlékeny, több kontextusban megjelenő fogalom, és a szerénynek tekinthető szakirodalomban sem létezik egységes, kialakult álláspont. A kérdéssel foglalkozó szerzők közül Matolcsi Lajos három alapvető funkcióhoz kapcsolja a fogalmat, vagyis egy település akkor képes hosszabb távon is megtartani a népességét, ha lakosai számára egyszerre funkcionál megfelelő lakóhelyként, megélhetést biztosító munkahelyként és a „közérzet” megélésére alkalmas közéleti/közösségi térként (Matolcsi, 1982).

Csatári Bálint az alföldi falvak népességmegtartó képességét vizsgálva tovább finomította azokat a tényezőket, amelyeknek alapvető szerepe van a lakosság helyben maradásában, és ezeket négy fő változóban jelölte meg: a népesség biológiai reprodukciós képessége, a gazdaság eltartóképessége, az ellátóképesség, illetve a ragaszkodás (Csatári, 1986). Csatári megközelítésének legfontosabb eleme véleményünk szerint az, hogy a statisztikai adatokkal jól jellemezhető tényezők (demográfiai folyamatok, gazdasági aktivitás, foglalkoztatási szerkezet, az életkörülmények és az intézményellátottság mutatói stb.) mellett nagy hangsúlyt kap az egyén és a helyi közösség kapcsolata, a kohéziós erő megléte vagy épp hiánya.

Bármelyik megközelítést vesszük is alapul, kijelenthető, hogy a felsorolt tényezők igen szoros összefüggésben vannak az adott település vagy térség földrajzi elhelyezkedésével. Noha az egyes tényezők és ennek következtében maga a népességmegtartó képesség térben és időben is változnak, mégis kialakulnak olyan területek, amelyek tartós hátrányba kerülnek a többihez képest. A gazdasági-társadalmi depresszióval sújtott térségekből a tapasztalatok alapján egy olyan szelektív elvándorlás indul meg, amelynek eredményeként a cselekvőképes lakossági rétegek „elmenekülése” zajlik le (Győri-Nagy, 2003).

A cselekvőképes társadalmi rétegek közé mindenképpen besorolható a kutatásba bevont, tulajdonképpen a fiatal felnőtteket képviselő 17–35 éves korosztály, így nagyon fontos az ő kötődésük, „ragaszkodásuk” felmérése, illetve az azt befolyásoló tényezők vizsgálata. A megkérdezett fiatalok ugyanis tudatosan vagy kevésbé tudatosan, de „szavaznak” lakókörnyezetük megtartó képességéről, és véleményüket legmarkánsabban azzal fejezik ki, hogy mennek vagy maradnak.

A döntésük meghozatalában szerepet játszó tényezők közül az egyik, ha nem a legfontosabb a munkához jutás lehetősége, a megélhetés stabil alapjainak megteremtése. Az észak-alföldi fiatalok ebből a szempontból az átlagosnál jóval kedvezőtlenebb helyzetben vannak, ahogyan azt a munkaerőpiac regionális különbségeivel foglalkozó tanulmányok már az 1990-es évek közepétől kezdve rendre bemutatták. A bőséges szakirodalomból lesűrűhető legfontosabb követke-

tetések alapján a „modern” magyar munkanélküliség alakulása jelentősen eltér a nyugatitól, mert kezdettől fogva jelentős területi (települési és településtípusbeli egyaránt) különbségek jellemzik. Makroszinten a nyugat–keleti lejtő alakult ki nagyon gyorsan (vagyis a keleti ország-részekben jóval magasabb a munkanélküliség, mint nyugaton), de az egyes megyéken, esetenként kisebb térségeken belül is jelentős a szóródás (Schwertner, 1992; Schwertner, 1994; Dövényi & Tolnai, 1994; stb.).

A Nemes-Nagy József – Németh Nándor szerzőpáros a térszerkezeti változásokat az adóköteles jövedelmekben, illetve a becsült munkanélküliségi rátában megfigyelhető tendenciák szemszögéből vizsgálta az 1990 és 2001 közötti időszakot felölelve. A különféle statisztikai módszereket felhasználó és több területi szintre, illetve egyenlőtlenségi indikátorra kiterjedő elemzésnek a munkanélküliséget illetően megfogalmazható leglényegesebb következtetése az, hogy a munkaerőpiac tagoltságában domináns szerepe van a földrajzi fekvésnek, illetve a képzettségi viszonyoknak. A nyugati határtól való távolság az 1990-es évtized első felében volt igazán meghatározó, és ehhez „zárkózott fel” fontosságát tekintve az a kérdés, hogy mekkora az iskolázatlan népesség aránya (Nemes-Nagy & Németh, 2003).

A képzettségi viszonyok fontosságát hangsúlyozza a munkanélküliség regionális különbségeit kiváltó tényezők kutatása során Ábrahám Árpád és Kertesi Gábor tanulmánya is. A szerzők az elméletileg rendelkezésre álló munkaerőbázis iskolázottsági szintje mellett figyelembe vették a roma népesség összlakosságán belüli arányát, illetve a velük szemben megnyilvánuló előítéleteket, és úgy találták, hogy ezeknek számottevő hatása van a térbeli tagozódásra, bár az etnikai diszkrimináció helyett egyre inkább a végzettség a meghatározó (Ábrahám & Kertesi, 1996).

A témával foglalkozó szerzők tehát – bár csak áttételesen, de mégis jól érzékelhetően – már igen korán kimutatták a munkaerőpiaci viszonyoknak a népességmegtartó képességre leginkább befolyást gyakorló tényezőinek erőteljes területi szegmentáltságát, és ahogyan a későbbiekben látni fogjuk, ezt a magyar–román határtérségben élő fiatalok napjainkban is gyakran megtapasztalják.

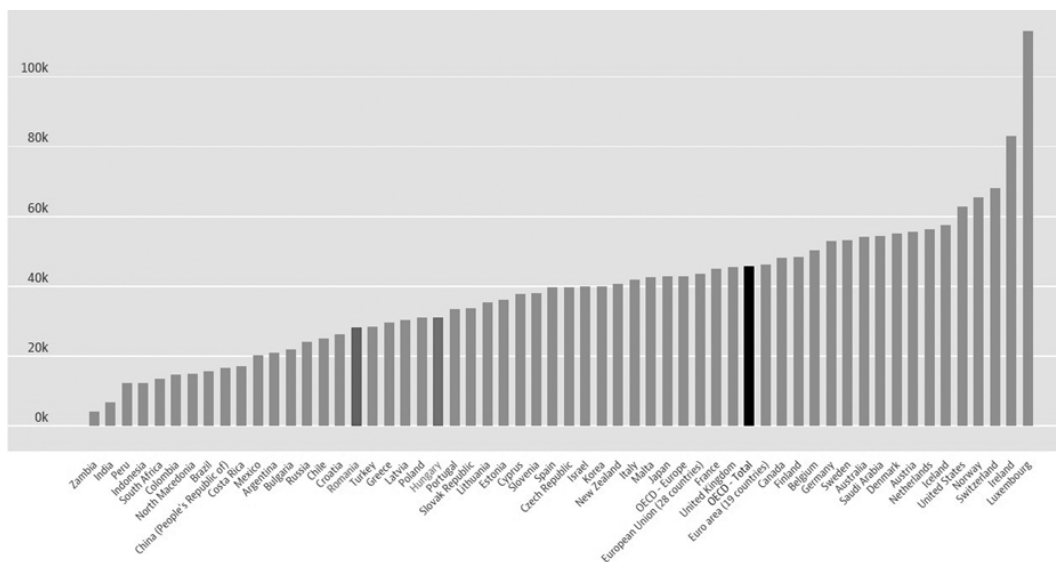
3. A HATÉRMENTISÉG OLVASATAI

A határ menti térségek gazdasági-társadalmi viszonyairól és sajátos szerepéről (elválaszt és összeköt) mára már könyvtárnyi szakirodalom érhető el, az 1990-es évektől kezdve a volt szocialista országokban is kiemelt figyelmet kapott a témakör. Tanulmányunkban egy sajátos megközelítésre teszünk kísérletet: a határmentiséget abból a szemszögéből vizsgáljuk, hogy az milyen mértékben befolyásolja a mintaterületen élő 17–35 éves fiatalok szemléletmódját, mennyire tartják magukat kiszolgáltatottnak, és több szempontból sérülékeny helyzetüket mennyire vezetik vissza szűkebb vagy tágabb lakóhelyük adottságaira.

Donnan és Wilson munkáját alapul véve a határról való antropológiai gondolkodás reális és metaforikus értelme meghatározó szerepet tölt be az összehasonlítás szempontjából (Donnan & Wilson, 1999). A határ kiemelt jelentésköreit tekintve a kultúra határa a keleti periférián amellett, hogy kognitív és térbeli keretet ad annak művelésének, figyelembe kell venni a népesség összetételének történelmi viszonyok okozta alakulását a határ két oldalán. Ha a kultúrát mint tágabb fogalmat közelítjük meg, akkor Williams szerint folyamatként, életmódként és tevő-

kenységként is felfoghatjuk (Williams, 1998). Így a „reális” és „metaforikus” határfogalom értelmezése olyan kérdéseket vet fel, amelyek a határ két oldalán élő emberek kapcsolathálójaival, kommunikációjával függenek össze.

Magyarország Romániához való viszonya merőben más jellegzetességeket mutat napjainkban és történelmi viszonylatban is, mint az Ausztriával való közös múlt. Míg a vasfüggöny hatása a munkaerő-áramlásra „tiltó természetűt” kifejtette, addig a szovjet megszállás alatt álló országokban a munkavállalás nem járt ilyen mértékű szigorításokkal. A nyugati jólét misztériuma vonzóvá tette a munkások számára Ausztriát is. Ennek a jelenségnek a köztudatba való beszivárgása a szabad munkaerő-áramlás zöld lámpájával tömegeket vonzott a célsországba akár ingázóként, akár áttelepülőként a jobb élet reményében (Molnár, 2019). Az uniós csatlakozással a keleti határ is megnyílt a munkavállalók számára, azonban a szomszéd ország negatív megítélése a köztudatban erősen jelen volt. Az idő előrehaladtával a jóléti viszonyokat tekintve Románia fejlődő szakaszba lépett, és felzárkózni látszik.

1. számú ábra. Románia és Magyarország GDP-jének összehasonlítása, az OECD-országok átlagához képest elfoglalt helyük

(forrás: OECD: Gross domestic product [GDP] Total, US dollars/capita, 2018 or latest available)

Figure 1. The GDP of the OECD countries, highlighted by Romania and Hungary, and the OECD average

(OECD: Gross domestic product [GDP] Total, US dollars/capita, 2018 or latest available)

4. A VULNERABILITÁS OLVASATAI

Napjaink vulnerabilitás fogalmának konceptualizálása igen nehéz folyamat, hiszen a modernitás folyton változó tendenciákat idéz elő nemcsak mikro-, de makroszinten is, így a munkaerő-

piac alakulására is hatással vannak ezek a jelenségek. Milyen főbb alakító tényezőkre gondolunk? A szociálpolitikát a politikai és gazdasági átrendeződés jelentős mértékben meghatározta. A rendszerváltozással járó eszmék alapjaiban formálták a szociálpolitikát meghatározó értékeket (egyenlőség, szabadság, igazságosság, biztonság, szolidaritás) (Tomka, 2015). Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg az uniós csatlakozásról sem, mely a munkaerő-áramlásra is nagyban kihatott. A sebezhetőségnek, mint minden egzakt fogalomnak két oldala van. Előnyökkel és hátrányokkal rendelkező szituációk, döntéshelyzetek tárulnak az állampolgárok elé, melyek kihasználásáról valamilyen formában ők dönthetnek. A kondíciók pontos ismerete soha nem lehet tökéletességet meghazudtoló opció, amelyről a migrációs elméletek is beszámolnak (Sík, 2012).

A fiatalok sebezhetőségét a munkalehetőségek, munkavállalás oldaláról közelítettük meg, mivel az önálló, független és stabil életpálya kialakításának alaptétele az ehhez szükséges jövedelem megléte. Főbb hipotéziseink közé tartozott, hogy az elmaradottabb járásokban számos tényező nehezíti meg a munkavállalók, köztük a fiatalok elhelyezkedési lehetőségeit. Kutatási kérdéseink így arra koncentráltak, hogy milyen lehetőségeik vannak a fiatal korosztályoknak a munkavállalásra, élethelyzetükből fakadóan milyen hátrányokkal és előnyökkel rendelkeznek.

Fontos szerepet szántunk a kutatás kvalitatív részében annak megismerésére is, hogy milyen jövőképpel, motivációval rendelkezik az említett célcsoport. Külön kíváncsiak voltunk arra, milyen szerepet tölt be elképzeléseikben a határ túloldalán történő jelenlegi vagy jövőbeni munkavállalás, reális alternatívaként tekintenek-e a szomszéd országban fellelhető álláslehetőségekre. Mindez különösen érdekes, a határon átnyúló (akár interetnikus) kapcsolatok intenzitását és minőségét alapvetően meghatározó kérdéskör, főként a térség halmozottan hátrányos gazdasági és társadalmi struktúrájának ismeretében.

A sérülékenységre és a munkapiaci státuszra vonatkozó kérdések teljes mélységben történő megválaszolására sem a területi keret, sem az empirikus vizsgálataink jelenlegi állása nem ad lehetőséget, de reményeink szerint a magyar–román határ két oldalán folyamatban lévő kutatás részeredményei is értékesek és gondolatébresztők.

5. A MINTATERÜLET JELLEMZŐI

5.1. Demográfia és munkanélküliség

A kiválasztott mintaterület a magyar–román határ északi szegletében mintegy 40 kilométeres sávban elhelyezkedő településeket foglalja magában mindkét oldalon, a jelenlegi tanulmányban azonban csak a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye vonatkozásában összegyűjtött információkat és tapasztalatokat ismertetjük. A magyarországi kutatási terület közigazgatásilag négy járásra, a Csengerire, a Fehérgyarmatra, a Mátészalkaira és a Nyírbátorra terjed ki, mindösszesen 107 darab települést (ezen belül nyolc várost) érintve. A térség joggal minősíthető többszörösen periférikus helyzetűnek, mivel Magyarországon belül Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, a megyén belül pedig a vizsgált járasok képeznek perifériát.

A földrajzi fekvés, illetve a javarészt erre visszavezethető gazdasági és társadalmi jellemzők alapján a hatályos jogszabályok értelmében a járasok mindegyike a leghátrányosabb helyzetű, ún. komplex programmal fejlesztendő közép besorolást. Mindezek mellett 85 települést (a teljes településállomány 79%-át) minősítettek társadalmi, gazdasági és infrastrukturális

szempontból kedvezményezettnek, közülük 64 darabot egyben jelentős munkanélküliséggel sújtottnak is.

A térség, ezzel együtt pedig az itt élő fiatalok munkavállalási és egyéb lehetőségeit a periférikus fekvés és a halmozottan hátrányos gazdasági-társadalmi kondíciók mellett alapvetően befolyásolja a jellemzően aprófalvas településszerkezet. A történelmi adottságok és a földrajzi környezet eredményeként a települések átlagos lélekszáma alig haladja meg az ezerötyszáz főt, 2017. év végén 161 563 fő élt a térségben. A sajátos struktúrát jól jellemzi, hogy Mátészalka a maga tizenhat és fél ezres lakosságával Nyíregyháza (117 121 fő) mögött a megye második legnépesebb városa, ugyanakkor itt található a megye hat legkisebb községe is, köztük az alig 82 főt számláló Kishódossal.

A vizsgált járások összességében – Magyarország egészéhez hasonlóan – folyamatosan veszítenek a népességszámukból, ráadásul ezt a folyamatot egyszerre táplálja a migrációs veszteség és a népesség természetes fogyása. A megye több évtizedes, sőt évszázados időtávlatban hagyományosan népességkibocsátó területnek számított, azonban ezt egészen az 1990-es évek végéig kompenzálni tudta (többé-kevésbé) a természetes szaporodás. Az ezredforduló környékén azonban Szabolcs-Szatmár-Bereg igazodott az országos trendekhez, azóta a halálozások száma már itt is meghaladja az élve születéseket.

Ez alól a négy vizsgált járás sem képez kivételt, összességében $-1,37\%$ volt a természetes fogyás értéke 2017-ben. A fogyás üteme ugyanakkor még mindig sokkal lassabb az országos átlagnál, annak csak hozzávetőlegesen a harmada. A népességszám tényleges alakulását befolyásoló másik tényező az oda- és elvándorlások egymáshoz viszonyított száma, vagyis a vándorlási egyenleg. A fentebb írtaknak megfelelően nem meglepő, hogy a vizsgálati területről évről évre jóval többen költöznek el, mint ahányan itt keresnek új otthont. A népesség leginkább a magyar–román–ukrán hármastérségben található kis lélekszámú településekről költözik máshová – ezt a periférikus fekvésből adódó infrastrukturális és szolgáltatási deficit mellett a megélhetést biztosító munkahelyek hiánya is generálja.

A népesség természetes fogyásának az ország egészéhez képest jelentős kisésszel történő megindulása és azóta is lassabb üteme az átlagosnál érezhetőbben fiatalosabb korszakhoz tartozó eredményez mind a megye egészét, mind pedig a román határ menti járásokat tekintve. Az idős (65 éves és idősebb), illetve a gyermekkorú (15 éves életkort el nem érő) népesség egymáshoz viszonyított arányát megmutató öregedési index egyrészt az átlagosnál jóval alacsonyabb a vizsgált területen (93,2% a 130,2%-kal szemben), másfelől azt jelzi, hogy a legfiatalabb korosztályok létszáma itt még mindig meghaladja a legidősebbekét. A háttérben álló okok sokrétűek, de a korszakhoz jellemző jellegzetességei bizonyosan visszavezethetők a társadalom egészéhez képest jelentősen eltérő szokásokkal jellemezhető csoportok átlagosnál magasabb arányára, mivel a görögkatolikusok és még inkább a romák több gyermeket vállalnak.

A fiatalosabb korszakhoz azonban amellet, hogy lehetőségeket rejt magában, egyben komoly problémák forrásaként is jelentkezhet. Az általunk vizsgált 17–35 éves korosztályok esetében ez leginkább az elsődleges munkaerőpiacra való belépésben, illetve a tartósan ott maradásban ölt leginkább testet. Munkatapasztalat hiányában egy még jól működő munkapiacra is szembesülhetnek problémákkal a fiatalok, ezek pedig nyilván megsokszorozódnak a gazdasági, infrastrukturális és társadalmi hátrányokkal, azok kombinációival küzdő többszörös periféria-területen.

A mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területe történelmi távlatban sem tartozott Magyarország legfejlettebb térségei közé, de a trianoni határok megrajzolása, a szocialista évtizedek „keleti vasfüggőnye”, majd a rendszerváltozást követő recesszió és piacorientáció-váltás még inkább az átalakulások vesztesévé tették a térséget. Az 1990-es évek első harmadában tömegessé váló munkanélküliség nem pusztán a helyi munkalehetőségek megszűnése (a szocialista leányvállalatok bezárása, majd a sokszor egyetlen munkáltatóként működő mezőgazdasági termelőszövetkezetek széthullása) miatt ért el kezelhetlenné váló szintet a megyében. A helyzetet tovább súlyosbította a hagyományosan nagy számú távolsági ingázó munkaerő elbocsátása az ország más területeiről (főként Budapestről, ahova az elhíresült mátészalkai „fekete vonatok” vitték a munkaerőt), akik hazatérve szintén a helyi intézményektől vártak segítséget.

A magyarországi munkaerőpiac térbeli szerkezete makroszinten továbbra sem változott szignifikáns mértékben, vagyis az öröklött sajátosságoknak is köszönhetően az ország északkeleti részén ma is az átlagosnál jóval magasabb a munkanélküliség. 2017. év végén a nyilvántartott álláskeresők a munkavállalási korú népesség mintegy nyolc százalékát tették ki Szabolcs-Szatmár-Beregben, kétszeresen meghaladva az országos átlagot. A vizsgált járásokban ez az érték már 9,7%-ra emelkedik, és beszédes adat, hogy miközben mindössze öt települést jellemez az országos átlag alatti mutató, addig 36 esetben volt mérhető azt legalább háromszorosan meghaladó érték.

A munkanélküliség tartósan magas szintje mellett további problémákat okoz az álláskeresők kedvezőtlen összetétele. A munkapiac működése szempontjából az alacsony iskolai végzettségű, szakképzetlen munkaerő magas aránya a leginkább negatív tényező, mert megfelelő ismeretek hiányában nem pusztán az elhelyezésük okoz gondot, hanem a továbbképezhetőségük is. A makrogazdaság elmúlt években tapasztalható dinamizálódása, illetve az ezzel összefüggésben fellépő munkaerőhiány tovább növelte a munkapiac ilyen tekintetben jellemző szegmentációját. A nyilvántartott álláskeresők iskolai végzettség szerinti összetétele jól jelzi az elsődleges piacon történő elhelyezkedés egyik legkomolyabb gátját: a legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezők részaránya országos szinten is közel 45% volt 2017 végén (Fehérvári, 2015).

A legfeljebb az általános iskolát befejezők nyilvántartott álláskeresőkön belüli aránya már megyei szinten is jelentősen meghaladta az országos átlagot (55,4%), a vizsgált járásokat tekintve pedig még tovább romlik a helyzet. Az álláskeresők potenciálisan rendelkezésre álló munkaerőt jelentenek, azonban a négy járásban csaknem kétharmaduk (64,3%) rendelkezett maximum alapfokú végzettséggel. Ha mindehhez hozzávesszük azt, hogy az összesen 10 668 nyilvántartott személy közül másfél ezren (14%) még az általános iskolát sem fejezték be, és az érintettek a megyei létszám egyharmadát tették ki a fenti időpontban, akkor igazán jól látszik a munkapiacra érvényesülő kontraszelekció.

A térségi munkaerőpiacra jellemző, immár több évtizedes távlatban is magas munkanélküliségi szint ellenére a munkanélküliség időtartama kedvezőbb képet mutat a négy, román határ menti járásban, mint az ország egészét tekintve. A nyilvántartott álláskeresők közül tartósan (legalább egy éve) a regiszterben szereplők aránya országosan 28%, míg a vizsgálati területen csak 20,2% (ez gyakorlatilag megfelel a megyei átlagnak). A látszólagos ellentmondás oka, hogy a munkanélküliséggel leginkább sújtott megyékben jóval több személyt vonnak be a közfoglalkoztatásba. Az érvényben lévő szabályozás alapján ugyanis a másodlagos munkaerőpiacon, álla-

mi-önkormányzati szerepvállalással létrehozott munkaviszony is foglalkoztatotti (határozott idejű, bizonyos tekintetben a munkaviszonytól eltérő szabályozású) jogviszonynak minősül.

A közfoglalkoztatás elsősorban azokat juttatja munkajövedelemhez, akik szociális ellátásban (foglalkoztatást helyettesítő támogatás) részesülnek, és elérhető munkahely, a képzettség hiánya vagy egyéb ok miatt hosszabb ideje nincs lehetőségük más munkaviszony létesítésére. A közfoglalkoztatás általános célja, hogy javítsa a települések szociális, egészségmegőrzési, nevelési, kulturális helyzetét, közösségi tereinek használhatóságát, valamint a települések gazdasági és foglalkoztatási viszonyait. A közfoglalkoztatás társadalombiztosítási ellátást, nyugdíjra és álláskeresési ellátásra való jogosultságot biztosít, valamint segíti az elsődleges munkaerőpiacra történő be-, illetve visszajutást.

Közfoglalkoztatott csak 16. életévét betöltött, a járási hivatalban regisztrált álláskereső vagy a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól szóló törvény szerinti rehabilitációs ellátásban részesülő személy lehet. A közfoglalkoztatók leginkább a helyi és nemzetiségi önkormányzatok és társulásaik, valamint a közintézmények és költségvetési szervek (vízügyi igazgatóságok, erdőgazdaságok, nemzeti parkok stb.), egyházi és civil szervezetek közül kerülnek ki. A közfoglalkoztatás típusát tekintve lehet rövid időtartamú (legfeljebb négy hónap időtartam, napi négyórás munkaidő), hosszabb időtartamú (legfeljebb tizenkét hónap időtartam, napi hatnyolc órás munkaidő), országos közfoglalkoztatási program, illetve ún. mintaprogram (pl. START mezőgazdasági munkaprogram), és ezeket gyakran képzésekkel is kombinálják.

A közfoglalkoztatás előnyösnek és hátrányosnak tekintett hatásairól folytatott diskurzusban nem célunk állást foglalni, de azt mindenképpen tényként állapíthatjuk meg, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg magyar–román határ menti járásaiban a másodlagos munkaerőpiacot stabilan fenntartó aktív foglalkoztatáspolitikai eszköz sokaknak évtizedes távlatokban is az egyetlen, reálisan elérhető munkalehetőséget jelenti. Sok településen mindmáig az önkormányzat maradt az egyetlen és/vagy a legnagyobb foglalkoztató, és az elsődleges piac gyenge foglalkoztatási erejét is inkább a szürke- vagy feketegazdaság keretein belül használhatják ki az érintettek.

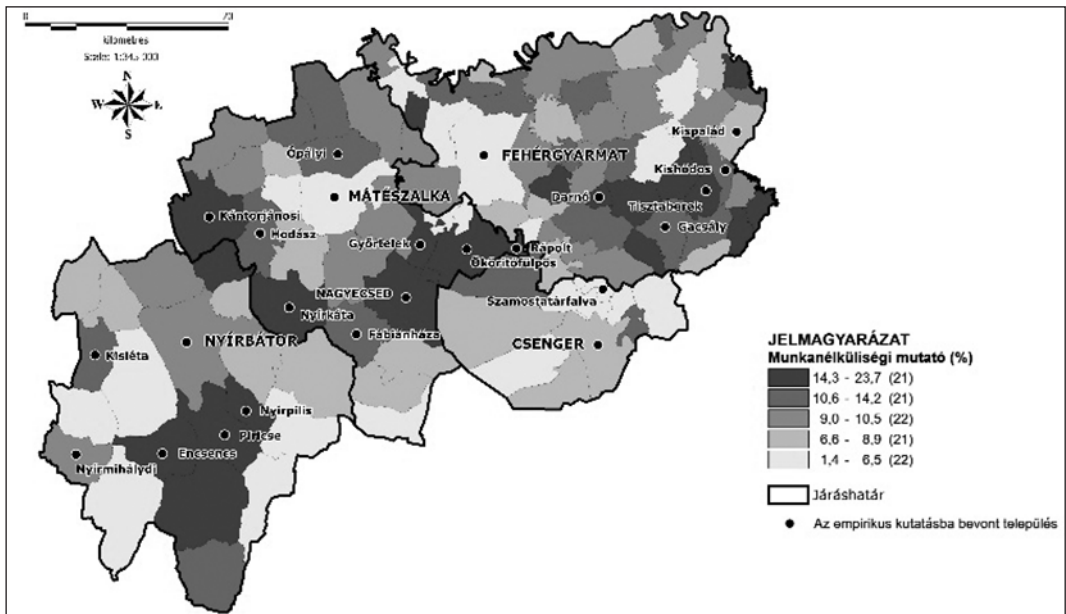
Az alternatívák hiánya, a megszakadás, a szerény, de többé-kevésbé kiszámítható jövedelem, a képzettség vagy szakértelem nélkül is elvégezhető feladatok vagy éppen az elsődleges piacon elvárttól eltérő munkakultúra sok ember számára tette perspektívává a közfoglalkoztatást. Az elsődleges piacról különböző okok miatt régen kiszoruló vagy oda soha be sem lépő munkanélküliek a „keleti végeken” sokkal inkább kötődnek a közfoglalkoztatáshoz, mint az ország fejlettebb térségeiben. Miközben 2017 végén országos átlagban tizenhét közfoglalkoztatott jutott ezer lakosra, addig Szabolcs-Szatmár-Beregben ötven fő, a vizsgált járáásokban pedig hetven fő volt a mutató értéke. A Fehérgyarmati járásban a határ menti falvak közül öt olyan is akad, amely legalább tízszeresen múlja felül az országos átlagot – ez hűen tükrözi a helyi gazdaság és társadalom állapotát.

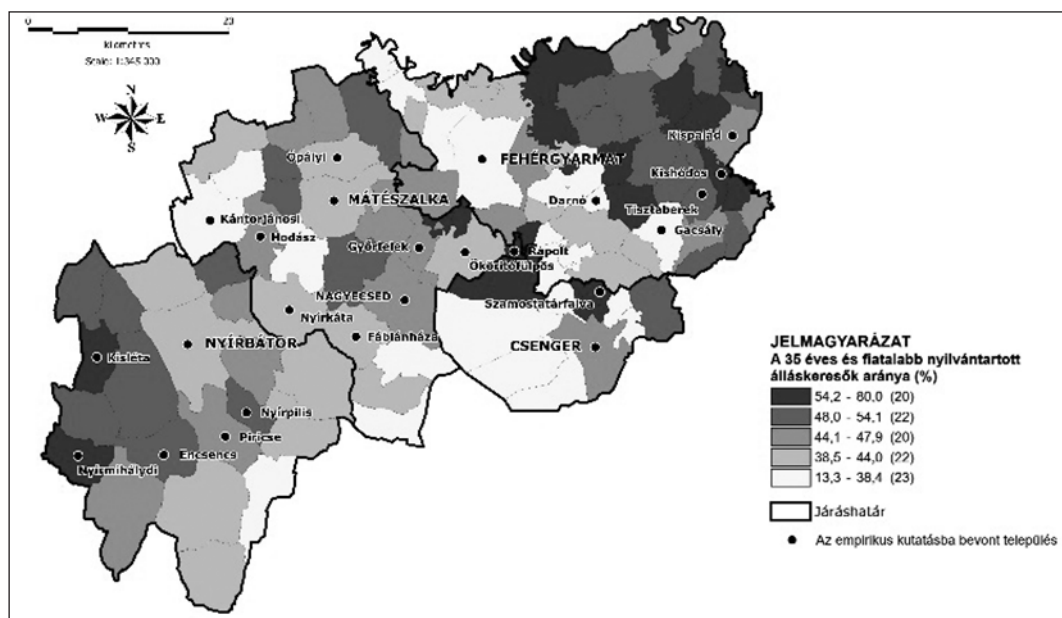
A térségi munkaerőpiac tartós egyensúlyi zavarát, ezzel együtt pedig az elsődleges piacról tartósan kiszorulókat kiszolgáltatottságát nem pusztán a másodlagos piac ilyen mértékű „felértékelődése” jelzi – beszédes adat e tekintetben a szociális támogatásban részesülő nyilvántartott álláskeresők részaránya is. Miközben az ország egészét tekintve 31,5%-os érték volt jellemző 2017. decemberben, megyei szinten már 39%-ra emelkedett az érték, a vizsgált járáásokban pedig 51,7% volt ugyanez a mutató. Másképpen fogalmazva: itt minden második álláskereső volt érintett, és a négy járás települeseiről került ki a teljes megyei létszám fele.

Ezt a vonatkozást tekintve megegyező, ugyanakkor több szempontból más jellegű kiszolgáltatottság jellemzi a fiatal és/vagy pályakezdő álláskeresőket. Elhelyezkedési lehetőségeiket a főként a falvakban eleve gyér álláskínálaton túl tovább nehezíti a munkatapasztalat hiánya, és ehhez sokuk esetében még az alacsony vagy nem piacképes képzettség, illetve az etnikai hovatartozásból származó hátrányok is hozzáadódnak. Pályakezdő álláskeresőnek minősülnek a 25. – felsőfokú végzettség esetén a 30. – életévüket be nem töltött, a munkaügyi regiszterben szereplő, de álláskeresési ellátásra kellő időtartamú foglalkoztatás hiányában nem jogosult fiatalok.

A fentebb ismertetett korszerkezeti és munkaerőpiaci sajátosságok alapján nem meglepő, hogy Szabolcs-Szatmár-Beregben a modern kori munkanélküliség megjelenése óta az országos átlagnál jóval magasabb a pályakezdők aránya az álláskeresőkön belül. Az adatok szerint 2017. év végén a pályakezdő álláskeresők részaránya országos szinten 9,7% volt, míg Szabolcs-Szatmár-Beregben és a vizsgált járásokban közel azonos, 14,8 és 14,6%-os értéket regisztráltak. Jellemző módon a négy járás településeinek négyötödében magasabb volt a mutató az országos átlagnál.

A nyilvántartott álláskeresők életkor szerinti megoszlása – ugyancsak igazodva a teljes népesség esetében megfigyelhető struktúrához – természetesen jóval fiatalosabb az országos átlagnál. A legfeljebb 35 éves álláskeresők az ország egészét tekintve a teljes állomány valamivel több, mint egyharmadát (35,4%) teszik ki, miközben a vizsgált járásokban kevéssel a megyei átlagot is meghaladva, pontosan tíz százalékponttal magasabb érték jellemző. Települési szinten még egyértelműbbé válik a helyzet: mindössze tizenegy községben mérhető az országos átlagnál alacsonyabb érték, ezzel szemben harminckét esetben az álláskeresők legalább fele ezekből a korosztályokból kerül ki (a legmagasabb, 80%-os mutatóval Géberjén rendelkezett 2017 végén).

2. ábra. A kutatási területre jellemző munkanélküliség és a 35 éves és fiatalabb nyilvántartott álláskeresők aránya (%)

(forrás: saját szerkesztés a KSH T-Star adatbázis 2017. évre vonatkozó adatai alapján)

Figure 2. Unemployment in the research area and the rate of registered jobseekers aged 35 and under (%) (edited based on data from the KSH T-Star database for 2017)

5.2. Elérhetőség és mobilitás

A munkaerőpiac működését meghatározó tényezők közül az egyik legfontosabbnak az elérhetőségi viszonyokat tekinthetjük: korántsem mindegy, hogy a (potenciális) munkavállalók mennyi idő alatt tudnak eljutni a lakóhelyükről a munkahelyükre, illetve el tudnak-e jutni egyáltalán. A kérdés az elhelyezkedési esélyeket javítani hivatott iskolarendszerű és egyéb képzések, átképzések esetében hasonlóan releváns.

A szakképzések elérhetősége ugyanis néhány kivétellel (pályázatok keretében megvalósult felzárkóztatás, helyi munkaerő szakképzésére irányuló mentorprogramok stb.) eltekintve a járásközpontokra koncentrálódik, ezekben található megfelelő feltételekkel és kapacitással rendelkező intézmények. A képzési profilok munkaerőpiaci megfelelőségét tekintve erősen megoszlanak a vélemények a térségben is – az viszont tény, hogy az átlagosnál tartósan magasabb munkanélküliségi szinttel egyidőben vannak olyan hiányszakmák, amelyekben egyáltalán nincsen szakképzés, így az üres álláshelyeket betölteni képes képzett munkaerő sem.

Az oktatási rendszer tehetetlenségéből adódóan nem tud kellő gyorsasággal reagálni a hirtelen felmerülő igényekre (az egyes képzések szakmai és infrastrukturális feltételeinek megteremtése általában nagyon idő- és forrásigényes feladat), és a legtöbb esetben az is kérdéses, megjelenik-e térségi szinten kellő létszámra és időtartamra vonatkozó igény. Az előzőknél is nagyobb probléma a jelenre és a jövőre nézve egyaránt, hogy a kedvezőtlen elhelyezkedés és az ebből

adódó gazdasági és infrastrukturális-szolgáltatási hátrányok miatt nehéz a térségbe csábítani a képzett munkaerőt, vagy akár a meglévőt megtartani.

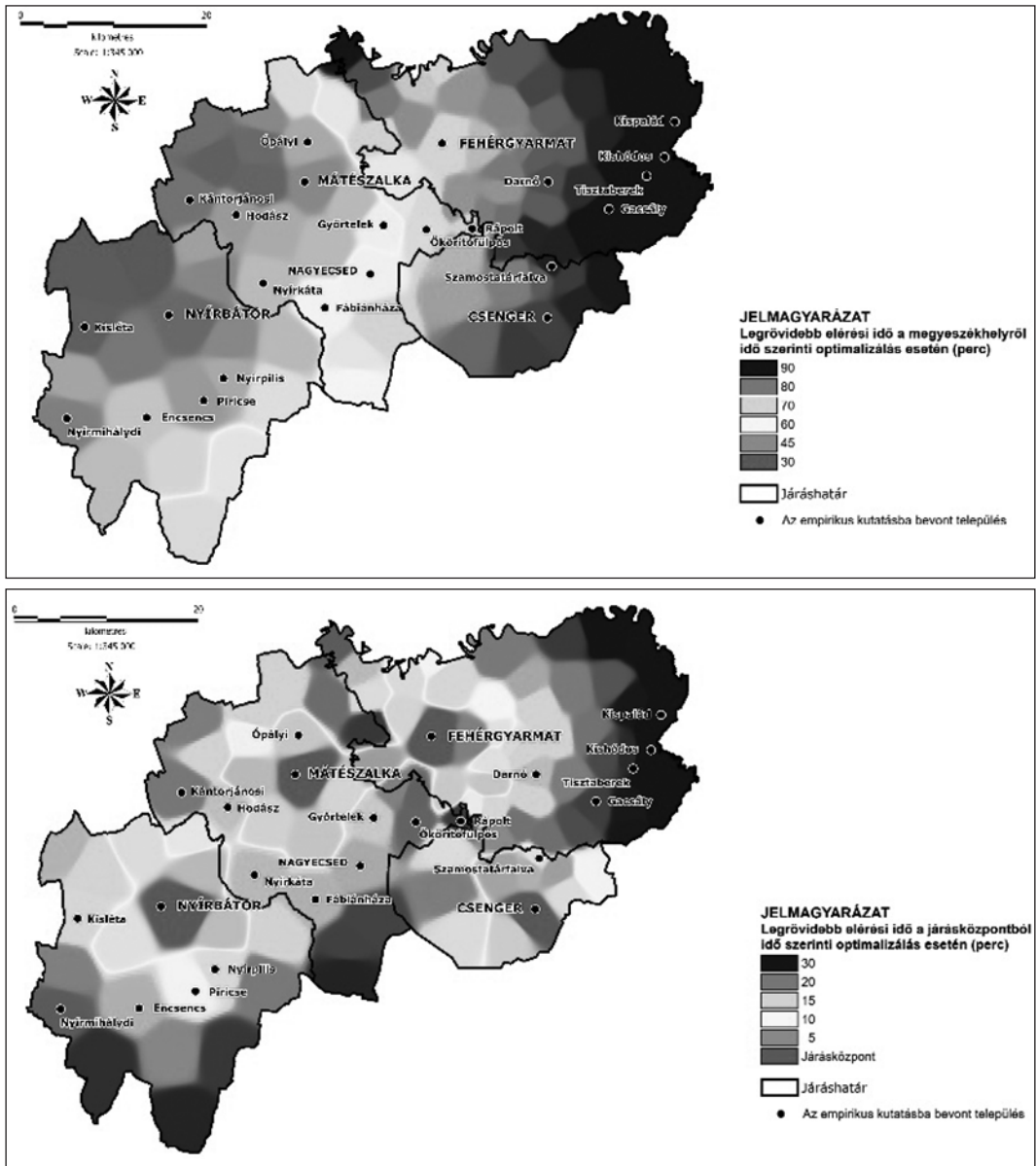
A munkavállalási lehetőségeket és a képzések tervezhetőségét/fenntarthatóságát erősen korlátozó tényező, hogy a négy járásban az országos és a megyei átlagtól is jelentősen elmarad a vállalkozássűrűség, emellett igen elaprózott a vállalkozásszerkezet, vagyis a cégek többségének csekély a foglalkoztatási ereje. A 2016. év végéről rendelkezésre álló adatok alapján a vizsgált járásokban mintegy hat és fél ezer vállalkozás működött, ezer lakosra vetítve tehát 39 darab jutott átlagosan.

A 69 db/ezer lakos értékű országos átlaghoz viszonyított komoly különbség ráadásul nagy területi szóródást takar: a cégek egyötöde Mátészalkán található, miközben Darnón az adatok alapján egyet sem vettek nyilvántartásba. Az országos átlagot mindössze három település haladta meg kevéssel, a már említett Mátészalka mellett Fehérgyarmat és Komlódótótfalu (utóbbi esetében a mindössze 103 fős népességszám is szerepet játszott ebben), ezzel szemben 35 esetben az országos vállalkozássűrűség legfeljebb harmadát érte el a mutató.

A működő vállalkozások döntő hányada tehát a járásközpontként funkcionáló városokba koncentrálódik, és ez különösen a nagyobb foglalkoztatotti létszámmal üzemelő cégekre igaz. A vizsgált térségben mindössze két ötszáz vagy több alkalmazottat foglalkoztató cég működött 2016 végén (mindkettő Mátészalkán), és további négy (Csengerben és Mátészalkán egy-egy, Nyírbátorban kettő) létszáma haladta meg a 250 főt. Összességében 274 darab vállalkozás mérete haladta meg a mikrovállalkozás kategóriát, tehát a cégek 95,6%-a tíz főnél kevesebbet foglalkoztatott (nem meglepő módon a korábban említett Komlódótótfalu nyolc vállalkozásának mindegyike is ebbe a körbe tartozott). A rendszerváltást követően, de főként az utóbbi évtizedben számos multinacionális cég jelent meg a térségben a munkalehetőségek számát jelentősen megnövelve – a vállalkozási és foglalkoztatási szerkezetet azonban nem rajzolták át alapjaiban.

Az elérhető képzések és munkalehetőségek tehát egyértelműen a járásközpontok felé orientálják a térség munkavállalóit, de a 2011. évi népszámlálás ingázásra vonatkozó adatai alapján a megyeszékhely, Nyíregyháza vonzása is erőteljesen érzékelhető. A térségben élő tizenhétézer foglalkoztatottnak ekkor mintegy 35%-a járt el más településre dolgozni, a legtöbben Mátészalkát (3973 fő), Nyírbátort (2371 fő), Fehérgyarmatot (1263 fő), Nyíregyházát (839 fő) és Csengert (552 fő) választva.

Mindezek ismeretében nem mellékes kérdés, hogy naponta átlagosan hány percet kell az ingázóknak munkába járással tölteniük. Pontos választ a rendelkezésre álló adatok alapján nem tudunk adni erre a kérdésre, de az is sokat elárul, hogy személygépkocsival mennyi idő alatt lehet eljutni a járásközpontokba vagy Nyíregyházára. Ha a legrövidebb elérési időket idő szerinti optimalizálás alkalmazásával meghatározva vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy a járásközpontok általában még belül esnek a „vízvázalstónak” tekintett harmincperces izokron vonalon, a legmagasabb érték sem haladja meg a negyven percet. A legkedvezőtlenebb helyzetben a Fehérgyarmati járás határ menti fekvésű falvai vannak, gyakorlatilag egybefüggő területet alkotva. A települések közel negyedéből viszont tíz percen belül megközelíthető a saját járásközpont személyautóval közlekedve.

3. ábra. Legrövidebb elérési idők – a megyeszékhelyről és a járásközpontból (perc)
(forrás: saját szerkesztés a TeIR 2018. évre vonatkozó adatai alapján)

Figure 3. Shortest access times - from county seat and district center (minutes)
(edited based on TeIR database for 2018)

A megyeszékhely elérhetőségét már jelentősen befolyásolja az adott település földrajzi fekvése, és értelemszerűen sokkal szélesebb skálán mozognak az értékek. Az M3 autópálya megyei szakaszainak átadása sokat javított az összképen, de a fizikai távolságok miatt – Kishódos, Ma-

gosliget, Nagyhódos és Tiszacsécse több mint 110 km-re fekszik Nyíregyházától – az országhatár szomszédságából már legalább másfél órás autózást igényel a megyeszékhely elérése (Kishódosról indulva konkrétan 107 percet).

Az összképet tovább árnyalja, hogy a munkavállalók jelentős hányada már csak vagyoni helyzete és a felmerülő költségek miatt sem saját gépjárművel közelíti meg a munkahelyét, hanem a tömegközlekedést választja. Ez a megoldás ugyanakkor tovább növeli az utazási időt (megállók, nem a legrövidebb útvonal), ráadásul a menetrendhez is alkalmazkodni kell – és adott esetben épp ez utóbbi miatt nem jelent reális alternatívát a busz vagy a vonat. A járásközpontba sok esetben csak napi négy-hat járatpárban közlekedő járművek főleg Fehérgyarmat térségében teszik kérdésessé a reggel nyolc óránál hamarabb történő munkakezdés vállalhatóságát, a többműszakos munkarendhez pedig biztosan nem ideálisak.

A fenti problémára reagálva (részint a korábbi megoldásokat felélesztve), számos vállalkozás alkalmazza azt a gyakorlatot, hogy céges buszjáratok bevezetésével könnyíti meg munkavállalói számára a bejárást. A gyakorlatban ugyanakkor nem mondható el, hogy az esélyegyenlőség megteremtése teljeskörűen sikerült, mivel egyes nagyon távoli és/vagy zsáktelepülésekre az említett buszjáratok nem, vagy csak egyes cégek esetében közlekednek.

Sokak számára viszont nem pusztán a közvetlen környezetükben nehezen vagy egyáltalán nem elérhető álláslehetőségek jelentenek problémát, hanem a foglalkoztatási jogviszonyból vagy egyéb forrásból megszerezhető jövedelmek szintje is. A korábban már többször említett periférikus fekvésből és főként az arra visszavezethető gazdasági-társadalmi hátrányokból egyenesen következik, hogy a vizsgált térségben az országos átlagnál érezhetően alacsonyabb az egy főre jutó havi nettó jövedelem. A 2017. évre vonatkozó adatok alapján az ország egészét tekintve 86 922 Ft volt a mutató értéke, míg a négy járás átlaga 59 886 Ft volt, még a megye 68 239 Ft-os szintjétől is jelentősen elmaradva.

Az átlagérték mögött természetesen ebben az esetben is számottevő területi különbségek jelentkeznek a vizsgált járásokban. Sokat elárul az a tény, hogy az országos átlagot egyedül Mátészalka értéke (88 553 Ft) haladja meg, és általánosságban is elmondható, hogy a mutató a járásközpontokban vagy azok közvetlen szomszédságában éri el a legmagasabb összegeket. Az ellenpólust elsősorban a Fehérgyarmati járás határszéli falvai képviselik egy egybefüggő területet alkotva: Kispaládon, Magosligeten és Uszván még a 30 000 Ft-ot sem éri el a mutató értéke (Kispalád 22 296 Ft-os értéke a legalacsonyabb, ezzel a falu az országos lista hetedik helyére került). Mindezek fényében nem véletlen, hogy a helyi fiatalok jelentős része legalább távlati tervek szintjén foglalkozik a külföldi munkavállalás gondolatával, elsődlegesen éppen a jóval magasabb kereseteknek adva prioritást.

6. FIATALNAK LENNI A PERIFÉRIÁN

„Aki nem dolgozik, ne is egyék – mondták nagyanyáink. Ha hallgatnánk rájuk, már rég éhen haltunk volna.” (30 éves nő)

6.1. Az empirikus kutatás keretei és módszertana

Kutatásunk a HEY! – Helping the Employment of Youth in Satu Mare and Szabolcs-Szatmár-Bereg counties elnevezésű projekt keretén belül valósult meg. Tükörprojektünk lényegét az

adja, hogy a magyar–román határ két oldalán ugyanolyan módszerekkel és azonos időben valósult meg mind az adatgyűjtés, mind az így nyert információk feldolgozása. A lakossági kérdőíves adatfelvétel (N = 1000) és az interjúk (N = 60) lehetőséget adtak arra, hogy mélyebb betekintést nyerjünk a felmérésben szereplő járásokban élő fiatalok helyzetébe.

A szakirodalmi források, illetve a fentebb ismertetett statisztikai jellemzők ismeretében határoztuk meg az empirikus kutatásba bevont magyarországi települések körét. A kiválasztás fő szempontjai között szerepelt, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye magyar–román határ mentén fekvő négy járásának mindegyikéből legalább egy község és egy város kerüljön a mintába, ezen belül a tervezett ötszáz fős lekérdezésből száz db a városokban, négyszáz db a községekben realizálódjon. Külön törekedtünk arra, hogy valamennyi népességekategória (a törpefalutól a kisközépvárosig) érintett legyen, mivel nem hagyhattuk figyelmen kívül a településhálózat aprófalvas jellegét sem.

A kiválasztott települések össznépessége és aktív korú népessége egyaránt hozzávetőlegesen fele a négy járásnak, és a tíz legfiatalosabb korszerkezetű település (ezek mindegyikében 50% alatti az öregedési index) közül kilenc szerepel a mintában. Szintén jelentős az átlagosnál magasabb arányú roma népességgel, illetve a legfeljebb alapfokú végzettségű álláskeresők magas arányával jellemezhető helységek aránya, mivel a munkaerőpiacon mindkét csoport fokozottan hátrányos helyzetűnek minősül.

A valószínűségi kvótás mintavétellel, kérdezőbiztosok bevonásával felvett kérdőívek feldolgozása jelenleg is zajlik, ezért ebben a tanulmányban még nem számolhatunk be az eredményekről. A félig strukturált, illetve fókuszcsoportos interjúkból nyert információkat ugyanakkor méltán hívhatjuk „beszédés adatoknak”, hiszen kifejezően írják le a munkaerőpiac jelenlegi helyzetét, és mutatnak rá a működés (vagy épp működési zavarok) fiatalokat leginkább érintő tényezőire.

A pályázat megírásakor – néhány évvel ezelőtt – még teljesen más foglalkoztatási és munkanélküliségi viszonyok uralkodtak. Az általában olcsó munkaerőt kereső multinacionális cégek ugyan sorra települtek be a járásközpontokba, de amíg nem történtek jelentős bővítések, a munkához jutás nagyobb gondot jelentett a lakosság számára. Mára már virágkorukat élik ezek a cégek, többezres nagyságrendben foglalkoztatnak munkaerőt, és azt lehet mondani, hogy „fordult a kocka”: a munkavállaló mondhatni válogathat, hogy hol szeretne dolgozni, a munkaadók HR-szakemberei pedig azon dolgoznak, hogy jobbnál jobb lehetőségekkel csábítva töltsék fel az álláshelyeket. A túlkínálat helyébe lépő munkaerőhiányhoz gyorsan kellett alkalmazkodnia minden piaci szereplőnek, ezért a projektben megvalósítandó mentorprogram is ehhez fog illeszkedni a jövőben.

Az előzőekben vázolt folyamatok lokálisan jelentős változásokat eredményeztek, a vizsgált települések ugyanakkor országos összehasonlításban továbbra is a legkedvezőtlenebb munkaerőpiaci jellemzőkkel bírók közé tartoznak. Kutatásunk alapkérdései ennek megfelelően nem változtak meg, de a kérdőívek és interjúk felvételekor természetesen figyelembe vettük a jelenlegi trendeket. Kerestük tehát a két vizsgált megye munkaerőpiaci sajátosságai (tartósan az átlagosnál magasabb munkanélküliség, az álláskeresők kedvezőtlen összetétele, az oktatási kínálat és a piaci kereslet diszharmonója stb.) mögött álló tényezőket, valamint a hátrányos helyzetet erősítő normák (mintakövetés) és az ezekhez kapcsolódó közvélekedés elterjedésének, fennmaradásának összetevőit.

A tükörprojekt jellegből kézenfekvően adódott a két megye közötti munkavállalási célú migráció vizsgálatának lehetősége. A munkaerő-áramlás volumene mellett megpróbáltuk felmérni azokat a szektorokat, amelyek jelenleg a leginkább érintettek, illetve igyekeztünk megjeleníteni a felmerülő igényeket is. A hátrányos helyzetű térségek mikro- és makroszintű kiütkezéséhez hozzájárulni igyekvő felmérésünk néhány részeredményét tematikus blokkokba rendezve kívánjuk bemutatni a tanulmány további részében.

6.2. PÁLYAVÁLASZTÁS

„És azt mondták, hogy ezzel a diplomával biztos, hogy nem fogok tudni elhelyezkedni [...]” (32 éves férfi)

A megkérdezettek többsége úgy gondolja, hogy első pályaválasztás csak nagyon keveseknek bizonyul sikeresnek, hiszen a pályaelhagyók aránya igen magas a rokoni és ismerősi körükben. A legtöbben azt nyilatkozták, hogy a húszas-harmincas éveikben kezd kirajzolódni, hogy milyen irányba kellene indulni a munkaerőpiacon és a képzések terén. Azért együtt említjük a munkát és a képzést, mert több fiatalnak is az volt a véleménye, hogy környezetükben nem olyan állása van a fiataloknak, amit *szeretnek* csinálni, hanem inkább olyan munkát választanak maguknak, ami a legjövedelmezőbb. Laki László 2011-ben megjelent munkájában is hasonló következtetésekre jutott.

„Ez volt az elsődleges szempont, hogy szeressem, amit csinállok, akarjam csinálni. Tehát ne kényszerből, ne rosszkedvvel menjek be egy munkahelyre, hanem igenis szeressem azt csinálni. De végül is utána, egy idő után rájöttem arra, hogy nem mindig kifizetődő az, hogyha azt nézem, hogy nekem mi a jó.” (31 éves nő)

„Nem azt fogja már lassan senki dolgozni, amit szeret, hanem muszáj ezt csinálni, mert ott megkapom a nagyobb bért.” (35 éves férfi)

A periférián élő fiatalok elhelyezkedését az is nehezíti, hogy ha még felsőfokú tanulmányokba bele is kezdenek, hamar rájönnek, hogy jól választottak-e, vagy sem. A pályaválasztáskor inkább hagyatkoznak vágyaikra, mintsem veszik figyelembe a tényleges munkaerőpiaci helyzet jelenét és jövőjét. Azok az állások, melyek korlátozott számban vannak jelen a periférián, és felsőfokú végzettség kell a betöltésükhöz, ugyanúgy kudarchelyzetet alakíthatnak ki a pályakezdő karrierében. Mádér (2011) a fehérgallérosnak titulált álláslehetőségek tükrében latolgatta a hasonló helyzetben lévő fiatalok kilátásait, és rávilágított arra, hogy a társadalmi mobilitás egyik fő mozgatórugója a végzettség mellett a motiváció és a kitartás is.

„A fősulival az lett, hogy az informatika érdekelt jobban, de menedzser szakon nem éppen arra irányult. [...] És akkor úgy döntöttem, hogy inkább félbehagyom.” (33 éves férfi)

6.3. MUNKAVÁLLALÁS

Az interjúk elemzésekor kirajzolódott, hogy a különböző szférákat más-más jellemzővel illették a fiatalok munkavállalói szemszögből. Az említett járásokban a mezőgazdaság igen nagy arányban van jelen munkaadóként a multinacionális cégek, a kis- és középvállalkozók, valamint a közsféra mellett. Egy mezőgazdaságban dolgozó fiatal így jellemzi a munkáját:

„Hát egyéni munkakör az biztos, mert máshoz nem lehet hasonlítani. Kötetlen munka, mindig lehet mást csinálni, nem monoton, rugalmas. Hát meg ez pont az a munkakör, amit szeretek. Nem gyári munka. [...] A mezőgazdaságban ilyen nem lehet mondani, mert komfort, kényelem itt nulla. [...] A traktorban kell enni, ugye, ott nincs az, hogy mész étkezőbe, mert ha kimész egy gyümölcsösbe, nincs az, hogy bemész, mert fél óra a be út, mert most meg kell ebédelni. Ott abban él az ember. Abban eszel. Abban vagy nyolc óra hosszát. De ezt félretéve sem rossz munkakör.” (35 éves férfi)

A vállalkozásokat mint munkaadókat a fiatalok a legtöbb esetben preferálták ugyan, de ténylegesen elhelyezkedni huzamosabb ideig nem akartak a feltételek szabta körülmények között.

„A vállalkozónál az a baj, hogy általában hamar akar a vállalkozó meggazdagodni. És szerintem rendkívüli módon hajtja. Nem tudom. Nem dolgozott még vállalkozónál a családom. De én azt gondolom. Attól függ, hogy mit szeretne, mert ha pénzt, akkor vállalkozónál kell elhelyezkednie, hiszen dupla annyit keres, mint akár a közszférában, vagy akár a multinál.” (Középvezető a közszférában)

A multinacionális cégek mellett és ellen is születtek érvek. Többnyire azt emelték ki a kérdezettek, hogy egy olyan fiatalnak érdemes elszegődni ilyen munkaadóhoz, akinek még vagy nincsen családja, vagy a család nagyban segítségére van. A fizetést tekintve jobbnak ítélték, viszont a végzett munka felelősség, műszakok és túlóra szempontjából nem bizonyult vonzóknak. A karrierépítés szempontjából viszont a multit részesítik előnyben.

„Egy magyar vállalkozás szerintem rohadtul kibaszálja az embereket, míg egy multi az lebúzza az utolsó bőrt is, viszont másképp honorál.” (33 éves nő)

„Egy vállalkozásnál ugye nincs ranglétra. Vagyis hát van ott is, csak az egy kicsit másképp működik, mint egy multinál. Ott már általában minden pozíció megvan. Tehát hogy ki mit csinál. Kinek mi a feladata. És akkor ugye egy multinál jobban vándorolnak az emberek. Ott könnyebb feljebb kapaszkodni.” (32 éves nő)

Akinek volt összehasonlítási alapja el tudta mondani tapasztalatai alapján, hogy fiatalként mit hiányol egy multiból és egy vállalkozásból munkavállalóként, ami a másikban megvan. Felsorolták többek között a multi tréningjeit és konfliktuskezelését, amit pozitívként említettek, és úgy gondolták, hogy egy vállalkozásban tréningeket nem biztosítanak, vagy csak nagyon ritkán. A konfliktuskezelés pedig annyiban tér el, hogy állításuk szerint nincs megadva egy konkrét eljárási rend például egy kisvállalkozásban, ami nagyban megnehezíti a helyzetet, mert

a munkaadó szubjektivitása fogja meghatározni felsőbb vezető beleszólása hiányában a konfliktuskezelés kimenetelét. Ugyanakkor egy vállalkozásban családiasabb légkör teremthető meg. Volt, aki ezt pozitívként, és volt, aki negatívként jegyezte meg. Fontosnak tartották a megkérdezettek, hogy egy munkahelyen jó hangulat legyen, fiatalos környezet, és a lehető legközelebb legyen a lakóhelyükhöz, így ne kelljen sokat ingázni. Hogy mennyire mobilisak ezen a téren, az is mutatja, hogy sokan még a helyi ingyenes céges buszjáratok ellenére sem helyezkednek el azoknál a cégeknél, ahol három műszak és/vagy „6 + 2-es munkarend” van. A munkahelykeresésről minden esetben el lehet mondani, hogy az internet (főleg a Facebook) és az ismerősök, rokonok által történik.

A közszféráról olyan sztereotípiák kerültek elő, mint a protekció szükségessége, az alacsony fizetés, valamint az elérhetetlenség gondolata mutatkozott meg a legtöbb esetben. Ugyanakkor vonzónak találták munkavállalóként, mert többnyire a helyi közszférában fellelhető lehetőségekre asszociáltak. Ahogyan már említettük, az egyik fő szempont a munkavállalás során a minél közelebbi munkahely megtalálása. Így egy pályakezdő fiatal preferenciáit tekintve, karrierépítés szempontjából akár előnyös is lehet (az interjúalanyok szerint) az ilyen irányú elhelyezkedés. Ugyanakkor a közszférához más gondolatok is kapcsolódtak, melyeket fontosnak tartunk említeni. A köztudatban elterjedt kifejezéssel élve: „közmun kaprogramra” való asszociáció a közszféra kapcsán számos interjú során megjelent a következő kontextusokban:

„A közmunkát mint munkahelynek nem mondanám. Az csak egy mentőöv. Az nem munkahelynek számít.” (33 éves férfi)

„Úgy ahogy van, meg kellene az egészet szüntetni. Közmun kaprogram. Feleslegesen fizetnek ki annyi pénzt az embereknek, mert mit csinálnak? Semmit.” (34 éves nő)

„Állam bácsinak statisztikai javításra jó. Amúgy meg el lett rontva a segélyekkel maga az ország. Rászoktatták az embereket arra, hogy nem kell dolgozni. Merthogy mi az, hogy 50 000 forintért még dolgozni is kell?” (29 éves férfi)

A közfoglalkoztatás és a potyautas jelenség összekapcsolása az elmúlt évek munkaerőpiaci politikájához is köthető a fent említett vélemények szerint. Ahol kritikus volt az aktivitási és foglalkoztatási szint, ott többnyire ehhez a megoldáshoz fordultak (Bush, Ignits, Mód, Nagy & Varga 2017). Ugyanakkor az érintettek munkaerőpiacra való integrálása, illetve reintegrálása egy igen összetett feladat. És ha a szakpolitikán túl a közösséget, mint normaképzőt vesszük figyelembe, akkor gyakran megfigyelhetjük, hogy különbséget tesznek „érdemes” és „érdemtelen” „szegény” között (Gans, 1992). Ez különböző problémákat vet fel, melyek kapcsán ha egy másik szemszögből vizsgálódunk, akkor rájöhethetünk, hogy a közvélemény igen nagy hatással van az egyén identitásának kialakulására. Míg az információ korában élve napról napra nagyobb különbségek lesznek a leszakadó és az integrálódó rétegek között (Castells, 2006), addig maga az identitás is csorba esik, hiszen a terepkutatás során számos megkérdezett közfoglalkoztatott szülő gyermeke azt nyilatkozta, hogy „közmun kás szeretne lenni, ha nagy lesz”. Emellett a közfoglalkoztatotti lét hátrányaival is tisztában vannak a közösség tagjai, miszerint kiszolgáltatott helyzetben vannak elmondásuk szerint. Ez a fajta foglalkoztatás valamennyi településen hatalmi viszonyokhoz van kötve, mely az alkalmazotti létet egy újabb kontextusba emeli (G. Fekete & Lipták, 2014). Ugyanakkor van példa a közfoglalkoztatás értékteremtő voltára is.

Váradi Mónika (2016) tanulmányában és az interjúk során is kiderült, hogy nem mindig pejoratív értelemben használják az emberek a „köz munkás” szót, hiszen például egy diszpécser gondoskodásával, a közterület tényleges tisztán tartásával és még sok más értékteremtő cselekedettel ki lehet vinni a tiszteletet.

Napjainkban egyre nagyobb kérdés a munkavállalással kapcsolatban, hogy határozott, határozatlan, esetleg alkalmi bejelentéssel (ha bejelentik) dolgozik valaki (Pettinger, 2019). Erről a megkérdezettek átlagosan úgy vélekedtek, hogy nincsenek félelmek a határozott idejű munkaszerződésű állás esetén sem, hiszen az újratervezés amúgy is működne néhány évente a karrierjük alakulásával. Még a gyereket nevelők sem gondolták ezt másként, lehetőségként fogták fel. Azt viszont hozzá kell tenni, hogy minden esetben legalább az egyik családtagnak (általában a „kenyérkeresőnek”) határozatlan idejű munkaszerződése vagy saját vállalkozása volt. Ez a fajta gondolkodásmód Beck kockázat-társadalom elméletéhez is köthető, hiszen az új modernitásban a jövőhöz való viszony merőben másként alakul (Beck, 2003).

„Hát nem kell félni egy határozott idejű szerződéstől, hogy juj, Úristen, két év múlva lejár a szerződésem, és akkor mit fogok csinálni? Nem kell bepánikolni. Hanem csinálni kell szépen a munkát. Utána meg vagy meghosszabbítják, vagy keres egy másikat utána. Pont. A határozatlan idejű meg, ugye, hát az egy kicsit stabilabb. De tök mindegy, mert ott meg bármikor kirúghatnak.” (31 éves nő)

A nem bejelentett munkavállalás a fiatalabb korosztálynak vonzó. Ezzel kapcsolatban megkérdeztük az interjúalanyokat, hogy szerintük mennyire vannak tisztában a jogaikkal és a munkával kapcsolatos törvényekkel, szabályozásokkal általában a környezetükben a fiatalok. A kérdésre többnyire az alábbiakhoz hasonló válaszok születtek:

„Nem ismerem annyira a törvényeket.” (35 éves nő)
„Igen. Nem vagyok benne otthon, hogy milyen törvények vonatkoznak rám. A kötelességeimet tudom, hogy mit kell elvégezniem, és kész.” (27 éves férfi)
„Én nem hiszem, hogy ők tisztában vannak. Vagy az őket érintőkkel valósztíni, hogy igen.” (24 éves férfi)

A munkanélküliség kérdésköréhez más-más nézőponttal álltak hozzá a fiatalok. Egy részük úgy gondolta, hogy munka nélkül is kiválóan meg lehet élni, és alanyi jogon járó segélyekről beszélt. A fiatalok egy másik részének gondolata már azt vázolta fel, hogy tenni valamit a kapott pénzért illő lenne, így felmerültek az atipikus foglalkoztatással kapcsolatos szándékok is. Azonban a munkába vagy tanulásba való befektetés csak nagyon kevesekben, általában a magasabb iskolai végzettségű emberekben merült fel (Csoba, 2017). Hogy akarnak-e dolgozni a munkanélküliek, egy igen kényes kérdés volt, hiszen kit tekintünk munkanélkülinek? Aki nem végez kereső tevékenységet? Aki „nem teremt értéket”? A munka értékteremtő volta igen fontos eleme volt az erről folyó diskurzusnak (Csoba, 2009; Pettinger, 2019).

6.4. Határon innen, határon túl

Ha a munkáról beszélget az ember egy fiatallal, óhatatlanul felmerül a külföldi munkavállalás kérdése, így a migráció tárgyalásától nem tekinthetünk el az interjúk elemzésekor sem. A

külföldi munkavállalási hajlandóság a KSH 2011. évi népszámlálási adatainak elemzése szerint a 18–24 évesek körében a legmagasabb. A megkérdezettek ugyanezt a tendenciát támasztották alá. Ugyanakkor a munkavállalás céljából való migráció fajtái a következőképpen alakultak: a rövid távon gondolkodók általában a középiskolai tanulmányaik befejezése után néhány hónappal vállaltak munkát olyan célországokban, mint Németország, Ausztria és Anglia. A rövid távú munkavállalás tervezése az idősebb korosztályra nem volt jellemző a megkérdezettek körében. A középtávon gondolkodók azért akartak külföldön munkát vállalni, mert az anyagi helyzetüket olyan életesemények alakították, mint az első gyermek megszületése, saját ingatlan hiánya, valamint a tartós munkanélküliségből való menekülés reményében cselekedtek. A hússzú távon gondolkodók (akik a célországba akartak költözni) családjában már legalább egy embert tudtak megnevezni, aki külföldön dolgozik. A család többi tagja így tájékozódott azokról a szükséges képességekről, szaktudás fajtájáról, valamint az áldozatok nagyságáról és milyenségéről, amelyeket várhatóan meg kell hozniuk a külföldre való költözés során, mely a migrációs elméletek (Hajdu & Sik, 2016) egy részének megfelelő empirikus alátámasztását jelenti.

„Mindenféleképpen szeretnénk, hogy a családjunk együtt legyen. És várjuk még, hogy kialakuljon az a helyzet, amikor a férjem azt fogja tudni mondani, hogy igen. Jöhettek ki, és akkor kint dolgozni.” (32 éves nő)

A határon átívelő munkavállalás egy másik formája az ingázás. A határhoz közeli településekről van, hogy a szomszédos országba járnak dolgozni a fiatalok. Elmondásuk szerint vannak olyan munkakörök, melyek a határ másik oldalán jövedelmezőbbek.

„Közműves munkákkal vállalkozik. Romániában ezt nem nagyon fizetik meg. Ő inkább átjár ide, Magyarba.” (35 éves férfi)

„De átjár Érmílyfalvára, ahol van egy szerintem nagyon nagy színvonalú cipőgyár. Lényegében cipőgyár, ahol nagyon sokan dolgoznak, és ott jó a fizetés.” (30 éves férfi)

„Ezelőtt Nagykároly egyik legnevesebb gimnáziumában dolgoztam. Miután ott hagytam, munkanélküli lettem, de van egy lányom. Választanom kellett, elvégre munka nélkül nem maradhatok. Ezért elkezdtünk nézelődni a férjemmel Szabolcsban is. Rátaláltunk a mostani munkahelyemre, és egyáltalán nem bántam meg. Jó a közösség. Ez nagyon sokat számít. Az egyetlen problémám, hogy reggelente a határon még mindig rengeteget kell várni ahhoz, hogy átengedjenek. Máskülönben a főnököm megértő. Ez a szerencsém.” (35 éves nő)

Ez a fajta migrálás azt feltételezi, hogy az embereknek még ilyen viszonyok között is megéri a határon átívelő munkavállalás. A kockázatok és hasznok mérlegelésével így egy hosszú távú fenntartható munkaviszony létesíthető, mely a háztartások vagyonának és életminőségének növekedéséhez is vezethet (Sik, 2012).

7. ÖSSZEGRZÉS

A tanulmány korábbi fejezeteiben többször hangsúlyoztuk, hogy a kutatás jelenlegi fázisában csupán részeredményeket tudunk közölni, de úgy véljük, eddigi munkánk is alkalmas hasznosítható következtetések levonására. A legfontosabb eredménynek az mutatkozik, hogy bár a vizsgált térség munkaerőpiacán az elmúlt években jelentős változás történt a keresleti és kínálati oldal viszonyában, ugyanakkor számos nem előnyös sajátosság továbbra is kedvezőtlen hatással van a fiatalok munkavállalási és ezzel együtt megélhetési lehetőségeire.

Kiemelendő ezek közül a nagy fokú, és az utóbbi években még inkább felerősödő szegmentáció, amelynek látványos megjelenési formája az ipari parkkal rendelkező járásközpontokra jellemző komoly munkaerőhiány és a leginkább periférikus fekvésű határ menti falvak magas munkanélküliségének egyidejű létezése. A területi szegmentáltság mellett jellemző a munkaadók által elvárt és a munkavállalók részéről meglévő (szak)képzettség és a kompetenciák közötti számottevő eltérések fennmaradása, a munkaerőpiacon jelenleg nem keresett „zsákutcás” képzések továbbra is jelentős súlya.

A térség adottságaihoz (infrastrukturális ellátottság, közlekedési lehetőségek, család- és korszerkezet stb.) mérten kevés az atipikusnak minősíthető munkalehetőség (táv munka, rész- és/vagy rugalmas munkaidő), amelyek révén a kisgyermekes szülők, a fogyatékossgal élők vagy az elzárt kistelepülések lakói biztosíthatnák a megélhetésüket. Az átlagosnál alacsonyabb képzettség miatt sokak számára csak a közfoglalkoztatás merül fel alternatívaként, a másodlagos munkaerőpiacon azonban érezhetően korlátozza a társadalmi mobilitást.

A motivációhiánnyal, bizonytalan jövőképpel rendelkező, több szempontból hátrányos helyzetű potenciális munkavállalók sok esetben már az első lépcsőfokot, vagyis a munkahelyre való eljutást leküzdhetetlen akadályként azonosítják. Tény, hogy a gépjárművel és főként a tömegközlekedéssel való elérhetőség sokkal rosszabb az átlagosnál, a céges buszjáratok csak bizonyos településeken érhetők el (a zsáktelepüléseket általában nem érintik). Az elérhető lehetőségeket pedig sokan arra való hivatkozással nem veszik igénybe, hogy jellemzően két óránál is több meg el utazással naponta, ami túl soknak bizonyul – vagyis az érintettek a gyakorlatban is jól érzékelhetik a periférikus fekvésből származó komplex hátrányokat.

Az elmúlt évtizedek tartósan magas munkanélkülisége gyakorlatilag generációsán átörökített attitűdök megjelenéséhez vezetett. Az alacsony életszínvonalal való elégedettség, illetve a motiváció, az információk és az önbizalom hiánya egy egészségesebb szerkezetűvé váló munkaerőpiacon ugyanúgy gátja marad a munkavállalásnak – főként a sok szempontból sérülékeny, sajátos kihívásokkal küszködő fiatal generációk számára.

A legnagyobb kérdést jelenleg nem az jelenti, hogy tudunk-e segíteni az érintett embereken – az eszközeink együttműködve más projektekkal és állami fenntartású szervezetekkel megvan-nak –, hanem hogy ők maguk szükségesnek érzik-e a komfortzónájuk elhagyását eredményező beavatkozásokat. Az aktivizálás, vagy annak felismertetése, hogy kölcsönösen előnyös humán befektetéseként kezeljük őket, és együttműködünk velük, nyilvánvalóan nem egyszerű feladat. A korábbiaknál eredményesebb segítségnyújtás érdekében azonban mindenképp szem előtt kell tartanunk, hogy a különböző generációkba tartozó munkavállalók más és más módszerekkel motiválhatók, más és más elképzeléseik, elvárásaik vannak a jövőre nézve – amely nem pusztán a sajátjuk, hanem szűkebb pátriájuké is egyben.

SZAKIRODALOM
REFERENCES

- Ábrahám, Á., & Kertesi, G. (1996). A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei Magyarországon 1990–1995 között. A foglalkoztatási diszkrimináció és az emberi tőke váltakozó szerepe. *Közgazdasági Szemle*, 43 (7–8), 653–681.
- Beck, U. (2003). *A kockázat-társadalom – út egy másik modernitásba*. Budapest: Századvég.
- Busch, I., Ignits, Gy., Mód, P., Nagy, Á., & Varga, L. (2017). *Beszámoló a 2016. évi közfoglalkoztatásról*. Budapest: Belügyminisztérium Közfoglalkoztatási Statisztikai, Elemzési és Monitoring Főosztálya. http://kozfoglalkoztatasi.kormany.hu/download/4/8e/e1000/Besz%C3%A1mol%C3%B3_2016_170713.pdf. Letöltés dátuma: 2019. 08. 21.
- Castells, M. (2006). *Az identitás hatalma. Az információ kora: gazdaság, társadalom és kultúra II*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Csatári, B. (1986). A községek népességmentartó képességének fő tényezői az Alföldön. In Novák, L., & Selmeczi, L. (szerk.), *Falvak, mezővárosok az Alföldön (779–787. o.)*. Nagykőrös: Arany Múzeum.
- Csoba, J. (2009). Akarnak-e dolgozni a munkanélküliek? *Esély*, (5), 3–19.
- Csoba, J. (2017). Gondoskodó állam, aktiváló állam, befektető állam. A foglalkoztatáspolitikai és a jóléti modellváltás néhány összefüggése. *Társadalomtudományi Szemle*, 7(1), 1–26.
- Donnan, H., & Wilson, Th. M. (1999). *Borders: Frontiers of Identity, Nation and Statue*. Oxford: Berg.
- Dövényi, Z., & Tolnai, Gy. (1993).: A munkanélküliség regionális kérdései Magyarországon. In Enyedi, Gy. (szerk.), *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon (143–174. o.)*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Fehérvári, A. (2015). Lemorzsolódás és a korai iskolaelhagyás trendjei. *Neveléstudomány*, (3), 31–47.
- Gans, H. (1992). Mire szolgálnak az érdemtelen szegények? *Esély*, (3), 3–17.
- G. Fekete, É., & Lipták, K. (2014). „Közfoglalkoztatásból szociális szövetkezet? In Lukovics, M., & Ziti, B. (szerk.), *A területi fejlődés dilemmái (123–142. o.)*. Szeged: SZTE Gazdaságtudományi Kar. <http://www.eco.u-szeged.hu/download.php?docID=40071>. Letöltés dátuma: 2019. 12. 10.
- Győri-Nagy, S. (2003). *Jövőkép(esség)ek. Iskolavizsgálat Kállón*. Gödöllő: A Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány Kölcsey Intézete.
- Hajdu, G., & Sik, E. (2016). A munkával kapcsolatos értékek a világban (1990–2014) és a mai Magyarországon. *Társadalmi Riport*, 14(1), 399–421.
- KSH (2011). *A fiatalok munkaerő-piaci helyzete. A munkaerő-felmérés alap-, illetve a 2010. IV. negyedévi kiegészítő felvétele alapján*.
- Laki, L. (2011). Fiatalok a munkaerőpiacon. In Bauer, B., & Szabó, A. (szerk.), *Arcatlan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010 (115–130)*. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- Matolcsi, L. (1982). *Az urbanizáció hatása a közigazgatásra*. Budapest: BME Mérnöktovábbképző Magyar Urbanisztikai Társaság.

- Máder, M. P. (2011). Elfogyott a fehérgallér. In Bauer, B., & Szabó, A. (szerk.): *Arcatlan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010* (131–142. o.). Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- Molnár, Cs. (2019). Női munkavállalás az osztrák–magyar határrégióban. In Molnár, Cs. (szerk.), *A részlet látványa. Társadalmi nemek és nyelvi formák* (139–153. o.). Budapest: Typotex Kiadó.
- Nemes-Nagy, J., & Németh, N. (2005). Az átmeneti és az új térszerkezet tagoló tényezői. In Faluvégi, A., Fazekas, K., Nemes-Nagy, J., & Németh, N., (szerk.), *A hely és a fej. Munkapiac és regionalitás Magyarországon* (75–127. o.). Budapest: MTA KTI.
- Pettinger, L. (2019). *What's wrong with work?* Bistol: Policy Press.
- Schwertner, J. (1992). A munkanélküliség területi jellemzői. *Munkaügyi Szemle*, 37(12), 27–31.
- Schwertner, J. (1994). Parázsló munkaerőpiac. *Tér és Társadalom*, 8(1–2), 59–82.
- Sik, E. (2012). *A migráció szociológiája 1*. Budapest: ELTE TáTK. http://old.tarki.hu/hu/about/staff/sb/Migracio_Szociologiaja_1.pdf. Letöltés dátuma: 2019. 12. 21.
- Török, E. (2015). *Munka és társadalom. A munka jelentésváltozásai a bér munkán innen és túl*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
- Várad, M. M. (2016). Értékteremtő közfoglalkoztatás periferikus vidéki terekben. *Esély*, 39(1), 30–56.
- Williams, R. (1998). Kultúra. In Wessely, A. (szerk.), *A kultúra szociológiája* (28–32. o.). Budapest: Osiris Kiadó.